

อิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ที่มีต่อบทบาทและสถานภาพของสตรีล้านนาด้านการเมือง
การปกครองในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2121)
Influence of Matrilocal Kinship over the Political Role and Status
of Lanna Women in Mangrai Dynasty, 1296-1578 A.D.

ชนรุจ สุสา¹

ปิยะนาถ อังควาณิชกุล²

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาอิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ที่มีต่อบทบาทและสถานภาพทางการเมืองของสตรีล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-พ.ศ.2121) มีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง สถาปนาโดยพระยามังราย พ.ศ.1839 สิ้นสุดในสมัยของพระนางวิสุทธีเทวี พ.ศ.2121 กษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์มังรายพระองค์สุดท้าย เนื่องจากอาณาจักรล้านนาตกเป็นอาณานิคมของอาณาจักรพม่า

ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติแบบมาตุพงศ์ (ญาติฝ่ายแม่) ส่งผลให้การลำดับญาติของชนชั้นปกครองในราชวงศ์มังรายสามารถสืบสันดานได้ทั้งทายาทฝ่ายชายและทายาทฝ่ายหญิง อีกทั้งจารีตดั้งเดิมของล้านนาที่ขุนนางไม่สามารถตั้งตนเป็นกษัตริย์ได้ ทำให้กลุ่มขุนนางสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชวงศ์มังรายโดยการส่งสตรีในกลุ่มตระกูลของตนเข้ามาอภิเษกสมรสกับกษัตริย์ในราชวงศ์มังราย และอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ในการสั่งสมอำนาจทางการเมืองของกลุ่มตน ดังนั้นจึงทำให้สตรีที่ถูกส่งเข้ามาอภิเษกกับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเปรียบเสมือนตัวแทนอำนาจของขุนนางกลุ่มนั้นๆ จึงทำให้สตรีในตำแหน่งพระมเหสีมีสถานภาพและบทบาททางการเมืองสูงมากเนื่องจากพระนางเป็นพระราชมารดาของกษัตริย์และเป็นผู้กุมอำนาจค้ำจุนราชบัลลังก์ เริ่มตั้งสมัยพระนางจิตรามหาเทวีและสิ้นสุดในสมัยของพระนางวิสุทธีเทวี เนื่องจากอาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรพม่า

คำสำคัญ: เครือญาติแบบมาตุพงศ์, อาณาจักรล้านนา, ราชวงศ์มังราย

Abstract

The purpose of research article is to study the influence of Matrilocal kinships over the political role and status of Lanna women in Mangrai Dynasty, 1296-1578. Chiang Mai is the administrative center. Founded by Phraya Mangrai in 1296 Ended in the reign of Phra Nang Wisutthithewi in 1578. The last king of the Mangrai dynasty. Because the Lanna Kingdom was colonized by the Burmese kingdom.

The result of the research revealed that Matrilocal kinships (mother's relative) resulted in the relative hierarchy of the ruling class in the Mangrai dynasty being able to inherit both male heirs and female heirs. Lanna's destiny at the nobles can establish himself as a king. This allowed the nobles to build kinship relations with the Mangrai dynasty by sending women in their families to marry the kings of the Mangrai dynasty. And relying on this kinship relationship to accumulate political power of their group. Therefore,

¹ นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

² อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

the women who were sent to marry the Mongrai dynasty were like representatives of the nobility of that group. Women who was the queen's mother having very high political status and roles because she was the mother of the king and the one who maintains the throne. It started in the reign of Chittra Maha Devi and ended in the reign of Phra Nang Wisutthithewi. The Lanna Kingdom was colonized by the Burmese kingdom.

Keywords: Matrilocal kinships, Lanna Kingdom, Mangrai dynasty

บทนำ

บทความเรื่อง “อิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ที่มีต่อบทบาทและสถานภาพของสตรีล้านนาด้านการเมืองการปกครองในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2121)” เน้นการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นต้นประเภทตำนาน และเอกสารชั้นรองที่กล่าวถึงบทบาทของสตรีล้านนาด้านการเมืองการปกครอง โดยสันนิษฐานว่าการที่สตรีล้านนาสามารถแสดงบทบาททางการเมืองการปกครองได้มาก เป็นผลมาจากอิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ ซึ่งเป็นการลำดับญาติฝ่ายแม่ตามวัฒนธรรมในการนับถือผีดั้งเดิมของคนในเอเชียอุษาคเนย์ โดยกลุ่มเครือญาติดังกล่าวถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่สำคัญของล้านนาในช่วงต้น ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาสังคมจากสังคมสมัยบรรพกาลเป็นสังคมระดับรัฐอาณาจักร กลุ่มชนชั้นปกครองได้รับวัฒนธรรมการปกครองแบบชายเป็นใหญ่ที่เข้ามาพร้อมกับ การรับพระพุทธศาสนาทำให้การจัดโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมล้านนาเปลี่ยนแปลงไป โดยเปลี่ยนการลำดับญาติฝ่ายแม่ มาลำดับญาติฝ่ายพ่อแทน ทำให้ลักษณะโครงสร้างสังคมของล้านนากลายเป็นวัฒนธรรมการปกครองแบบชายเป็นใหญ่ และพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญ แต่ถึงกระนั้นในทางปฏิบัติการลำดับญาติฝ่ายแม่ก็ไม่ได้หายไป การจัดลำดับความสัมพันธ์ทางครอบครัวข้างแม้อย่างคงมีอิทธิพลในกลุ่มสตรีชนชั้นปกครองอยู่ แม้ว่าสตรีเหล่านั้นจะแต่งงานเข้าไปในราชวงศ์แล้ว แต่ก็ยังได้รับการคุ้มครองจากเครือญาติของตนอยู่ ลักษณะเช่นนี้ทำให้สังคมล้านนาในชนชั้นปกครองเป็นสังคมที่ลำดับญาติทั้งทางฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ซึ่งวิธีการลำดับญาติทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงนี้เองที่ส่งผลให้สตรีในชนชั้นปกครองแสดงบทบาททางการเมืองการปกครองทั้งในฐานะ พระมหาเทวี กษัตริย์ หรือผู้สำเร็จราชการแทน เนื่องจากสตรีเหล่านี้ก็นับได้ว่าเป็นสมาชิกในราชวงศ์มังรายเช่นกัน

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ศึกษาพัฒนาการรัฐของอาณาจักรล้านนาควบคู่กับการศึกษาบทบาทของสตรีล้านนาทางด้านการเมืองการปกครอง โดยแบ่งพัฒนาการรัฐของอาณาจักรล้านนา เป็น 3 ช่วงเวลา สมัยที่ 1 พระยามังราย-พระยาผายู (พ.ศ. 1839-1898) สมัยสร้างบ้านแปงเมืองอาณาจักรล้านนาช่วงต้น เป็นยุคที่ล้านนามีพัฒนาการทางสังคมพ้นจากสังคมแบบชนเผ่าเข้าสู่สังคมระดับเมือง มีการจัดลำดับชั้นสังคมแบบศักดินา มีผู้ปกครองที่เป็นผู้นำทางศาสนา พุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม มีความเจริญมากแล้ว มีเทคโนโลยีการผลิต ทั้งเรื่องชลประทาน การจัดการน้ำที่ดิน มีช่าง และสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงสังคมระดับรัฐ ซึ่งรับช่วงต่อของความรู้ เทคโนโลยี กฎหมาย และการจัดการปกครองหลังจากที่พระยามังรายสามารถยึดครองอาณาจักรทริภุชไชยได้สำเร็จ สมัยที่ 2 พระยาเกือนา-พระยาแก้ว (พ.ศ.1929-2068) สมัยรัฐรวมศูนย์อำนาจ จุดเปลี่ยนสำคัญในช่วงเวลานี้คือการรับพระพุทธศาสนาจากสุโขทัย มาสร้างสิทธิธรรมในการปกครองให้พระมหากษัตริย์วงศ์มังราย ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการรวมผู้คนผ่านความศรัทธาให้อพยพจากที่สูงลงมาตั้งถิ่นฐานในเวียงเชียงใหม่ และเวียงบริวารอื่นๆ ทำให้อาณาจักรมีขนาดใหญ่และอำนาจของพระมหากษัตริย์มีเสถียรภาพ ช่วงเวลานี้ได้ปรากฏบทบาททางการเมืองของสตรีล้านนาในฐานะพระราชมารดาของพระมหากษัตริย์อยู่หลายพระองค์ เช่น พระแม่พิลิก พระราชมาตาของพระเจ้าติโลกราชพระนางยสุนทรเทวี พระราชชนนีในพระเจ้าแสนเมืองมาและมหาเทวตนต์ยาของพระเจ้าสามฝั่งแกน พระนางติโลกจุฑาเทวีพระมหาเทวีของพระเจ้าสามฝั่งแกน เป็นต้น ซึ่งแต่ละพระองค์มีอำนาจทางการเมืองการปกครองไม่ต่างจากพระมหากษัตริย์ สมัยที่ 3 พระ

เทศเมืองเก่า-พระมหาเทวีวิสุทธิเทวี (พ.ศ.2068-2121) สมัยเสื่อมของล้านนา อาณาจักรล้านนาเข้าสู่ช่วงสมัยเสื่อมอันเป็นผลมาจากหลายเหตุปัจจัยด้วยกัน เช่น โครงสร้างการเมืองการปกครองของล้านนาที่ทับทบาทแก่เจ้าเมืองในลักษณะที่ไม่ได้รวมศูนย์หรือขึ้นตรงต่อศูนย์กลางอำนาจที่เชียงใหม่ กษัตริย์เชียงใหม่ไม่สามารถรวบรวมหรือเรียกใช้กำลังคนจากเมืองอื่นได้ อีกทั้งยังเกิดความวุ่นวายภายในของล้านนาเอง ทำให้ช่วงเวลานั้นราชบัลลังก์ของล้านนาขาดเสถียรภาพเป็นอย่างมาก กลุ่มขุนนางมีความสำคัญต่อการค้ำจุนราชบัลลังก์ รวมถึงการสั่นคลอนราชบัลลังก์ด้วย มีการแบ่งกลุ่มของขุนนางออกเป็นหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มต่างสนับสนุนเจ้านายของตนให้ขึ้นครองราชย์ เช่น ในสมัยพระเกษเมืองเก่า กลุ่มของแสนคราวขุนนางเมืองเชียงใหม่ได้ลอบปลงพระชนม์พระเกษเมืองเก่า แล้วไปอัญเชิญเจ้านายวงศ์มังรายที่เมืองเชียงตุงมาปกครองแต่ถูกปฏิเสธจึงได้ไปเชิญเจ้าฟ้าเมืองน่านแทน กลุ่มหัวเขินสันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มขุนนางเมืองลำพูนได้ยกทัพมารบกับกลุ่มของแสนคราว แต่ก็พ่ายแพ้หนีไป จึงได้แจ้งข่าวให้อยุธยามาโจมตีเมืองเชียงใหม่ ทำให้เมืองเชียงใหม่ว่างเว้นกษัตริย์ กลุ่มของพระมหาเทวีจิริระประภา กลุ่มขุนนางเมืองเชียงแสน ขุนนางเมืองเชียงราย และขุนนางเมืองลำปาง เป็นกลุ่มที่นำกำลังเข้าปราบปรามกลุ่มแสนคราวแล้วเชิญพระมหาเทวีจิริระประภาครองราชย์เป็นการชั่วคราว ในช่วงเวลานี้ปรากฏบทบาทของสตรีผู้มีอาวุโสสูงสุดในวงศ์มังรายอยู่สองท่านคือพระนางจิริระประภามหาเทวีและพระนางวิสุทธิเทวีที่สามารถขึ้นสู่ตำแหน่งสูงสุดของการเมืองการปกครอง โดยพระนางทั้งสองได้รับการสนับสนุนให้ครองราชย์ในฐานะพระมหากษัตริย์ เพื่อแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ที่มีต่อบทบาทและสถานภาพของสตรีล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-พ.ศ.2121)
2. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีล้านนาในด้านการเมืองในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-พ.ศ. 2121)

ขอบเขตของการวิจัย

มุ่งเน้นศึกษาอาณาจักรล้านนาซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย และบางช่วงเวลาอาจขยายไปถึงบางส่วนของพม่า ลาว และจีนในปัจจุบัน โดยศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 1839 จนถึง พ.ศ. 2121 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ล้านนาปกครองด้วยราชวงศ์มังราย และมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาโดยวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยศึกษาจากข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น เช่น ตำนานพื้นเมืองต่างๆ ไบลาณ กฎหมายจารีตล้านนา และเอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความต่างๆ

ผลการวิจัย

สถานภาพของสตรีล้านนา แบ่งตามสภาพชนชั้นสามารถแบ่งได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ สตรีกลุ่มชนชั้นปกครอง และสตรีกลุ่มชนชั้นผู้ถูกปกครอง สตรีกลุ่มชนชั้นปกครองหมายถึงเครือญาติของพระมหากษัตริย์ และกลุ่มขุนนาง โดยสตรีกลุ่มนี้เมื่อแต่งงานจะต้องไปอยู่อาศัยกับครอบครัวฝ่ายชาย มีการจัดลำดับความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านครอบครัวฝ่ายชาย ทำให้สตรีกลุ่มชนชั้นปกครองเปรียบเสมือนผู้อาศัยในครอบครัวของฝ่ายชาย มีหน้าที่ดูแลบ้าน เลี้ยงดูบุตร ไม่มีอิสระในตนเอง ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินหรือมรดกในครอบครัวของฝ่ายชาย ในขณะที่สตรีกลุ่มชนชั้นผู้ถูกปกครอง เมื่อแต่งงานฝ่ายชายต้องย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในครอบครัวของฝ่ายหญิง มีการจัดลำดับความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านครอบครัวฝ่ายหญิง ทำให้สตรีกลุ่มชนชั้นผู้ถูก

ปกครองมีอิสระในตนเองมากกว่าสตรีกลุ่มชนชั้นปกครอง มีสิทธิในทรัพย์สินและมรดกของตระกูล ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากครอบครัวของตน

คำสอนพระยามังรายกล่าวไว้ว่า “บิใจเจื้อเจ้าก่ออย่าหวังเป็นพระญา บิใจเจื้อเสนากออย่าหวังเป็นอำมาตย์ บิใจเจื้อคนแกแล้วจากก่ออย่าหวังเป็นขุนหาญ บิใจเจื้อนีก่านก่ออย่าหวังเป็นเถ้าแก่” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 105) แสดงให้เห็นถึงสภาพทางสังคมของล้านนาที่มีลักษณะการแบ่งชนชั้นทางคนสังคม ที่ให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด และเชื้อสาย เพื่อไม่ต้องการให้คนต่างสถานะคิดแย้งชิงอำนาจหรือเปลี่ยนแปลงฐานะของตนเอง ด้วยการจัดชนชั้นทางสังคมเช่นนี้ ทำให้กลุ่มขุนนางในต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเชื้อพระวงศ์ในราชวงศ์มังรายโดยการส่งลูกสาว หรือน้องสาว ไปอภิเษกกับกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเพื่อสร้างใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในฐานะญาติฝ่ายหญิงในการสั่งสมอำนาจของตน ทำให้ปรากฏบทบาทของพระเทวีมหเสี หรือพระมหาเทวีหลายพระองค์ ที่อาศัยเครือญาติของตนในการช่วยสวามีหรือบุตรให้ครองราชสมบัติ เช่น พระแม่พิลิกที่ร่วมกับหมื่นโลกนคร ช่วยพระเจ้าติโลกราชครองราชย์ หรือกรณีของพระนางสิริยศวดีร่วมกับกลุ่มขุนนางเมืองลำปาง เนรเทศพระเมืองแก้ว แล้วยกพระยอดเชียงรายพระราชโอรสของพระนางขึ้นเสวยราชสมบัติแทน เป็นต้น

บทบาทของสตรีในชนชั้นปกครองของล้านนาปรากฏตั้งแต่สมัยรัฐล้านนายังเป็นสังคมระดับชนเผ่าโดยมีสถานภาพและบทบาทที่ต่างกัน เช่น ในเอกสารจามเทวีวงศ์ ได้กล่าวว่า พระนางจามเทวีเสด็จมาทริภุญไชยตามคำเชิญของวาสุเทพฤๅษีให้มาปกครองเมือง และในการนี้พระนางได้นำกลุ่มคนและช่างฝีมือติดตามพระนางมาด้วย

“...พระเถระ 500 รูป หมู่ปะขาวทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล 500 คน บัณฑิต 500 คน หมู่ช่างแกะสลัก 500 คน ช่างแก้วแหวน 500 คน พ่อเลี้ยง 500 คน แม่เลี้ยง 500 คน หมู่หมอโหรา 500 คน หมอยา 500 คน ช่างเงิน 500 คน ช่างทอง 500 คน ช่างเหล็ก 500 คน ช่างเขียน 500 คน หมู่ช่างทั้งหลายต่างๆ อีก 500 คน และช่างโยธา 500 คน...” (พระรัตนปัญญา (เขียน) แสง มนวิthur (แปล), 2515, น. 38)

เมื่อสืบค้นตำนานต่างๆ ที่กล่าวถึงพระนางจามเทวีนั้นพบว่า หลักฐานต่างๆ กล่าวตรงกันว่าพระนางเป็นคนท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำปิง ที่ถูกส่งไปปรับวัฒนธรรมจากเมืองละโว้ ซึ่งเป็นอาณาจักรในวัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญกว่า เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองละโว้ และใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ในการสร้างสิทธิธรรมในการปกครองของตน โดยกล่าวอ้างวัฒนธรรมที่เจริญกว่าเพื่อปกครองคนท้องถิ่นที่ล่าหลัง ทำให้อาณาจักรทริภุญไชย เป็นรัฐตอนเหนือที่มีหน้าที่รวบรวมสินค้าส่งมายังอาณาจักรละโว้ สถานการณ์ค่านานาชาติในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทำให้อาณาจักรทริภุญไชยก็เติบโตขึ้นอย่างเด่นชัดกว่าเมืองอื่นๆ ในเขตดินแดนตอนในอย่างเด่นชัด อันเนื่องมาจากการค้ากับเมืองที่มีเส้นทางค้าขายทางทะเล

นอกจากพระนางจามเทวีแล้วดินแดนล้านนาฝั่งตะวันออกในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ยังปรากฏเรื่องราวของนางพญาแม่ท้าวคำเป็น สตรีได้เป็นกษัตริย์ของเมืองน่าน พระองค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์ภูคา ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 1848 สืบต่อจากพญาแก้วก่อนผู้เป็นพระสวามีเนื่องจากพระสวามีของพระองค์ถูกเชิญให้ไปปกครองเมืองอย่างต่อจากพระอัยกา

“...เมื่อนั้นพระยาแก้วก่อนรู้ว่าพระยาภูคาตนปู่แปงเสนาอำมาตย์จักมาเชิญเอาตนเมื่อเมืองอย่างแท้ส้นนั้น เจ้าก็จึงจากับนางพระยาแลเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ว่าบัดนี้พระยาภูคาตนปู่ก็จักมาเชิญเอาเราเมื่อส่วยเมืองอย่างจุงได้แท้แต่บัดนี้เราก็จักได้ไปอยู่ในเมืองอย่าง กับด้วยพระยาภูคาตนปู่ก็จะแด่ ดั่งเมืองวรรณครที่นี้กูพี่จักมอบปวงไว้แก่นางทั้งมวล บัดนี้คัพพะแห่งนางก็มี ผิวาคัพพะหากแก่ บิรวรณแล้ว หลอนนางประสูติลูกมาเป็นผู้ชายใหญ่หน้ากล้าหาญมาก็หากจักสร้างบ้านแปงเมืองที่นี้ที่รู้งเรื่องแก่เจ้าจ๊ะแต่ ว่าอันแล้ว สวณพระยาแก้วก่อนครั้นว่าปางเมืองไว้ที่อนางเทวี

แลเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้ว ก็เสด็จเมื่อเมืองอย่างด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายนั้นแล...” (โบราณคดีสโมสร ผู้รวบรวม, 2461, น. 77)

การครองราชย์ต่อจากสวามีของนางพระยาแม่เท้าคำเป็น เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงจารีตท้องถิ่นเรื่องการจัดที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานของล้านนา ที่เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่ในครอบครัวของฝ่ายหญิง การที่พระยาแก้วเกื้อนจะกลับไปปกครองเมืองอย่างแล้ววางเมืองวรรณครให้กับนางพญาแม่เท้าคำเป็นปกครอง แสดงให้เห็นว่าเมืองวรรณครไม่ใช่เมืองของพระองค์ จึงสันนิษฐานได้ว่า เมืองวรรณครน่าจะเป็นเมืองของแม่เท้าคำเป็น ซึ่งพระยาแก้วเกื้อนแต่งงานเข้ามาแล้วใช้สิทธิธรรมของการเป็นสวามีพระนางในการครองเมือง เมื่อพระยาแก้วเกื้อนกลับไปปกครองเมืองอย่างจึงให้นางพญาแม่เท้าคำเป็นและขุนนางที่เป็นเครือญาติของพระนางปกครองต่อตามจารีตเดิม

นางอ้วมิ่งจอมเมืองหรือนางอ้วมิ่งราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงรุ่ง พระมเหสีของพญาเจ้าเมืองกษัตริย์เมืองพะเยา บทบาทของนางอ้วมิ่งจอมเมืองที่พบในเอกสารต่างๆ ค่อนข้างจะแตกต่างจากสตรีท่านอื่นกล่าวคือ ดำเนินต่าง ๆ มักจะกล่าวถึงบทบาททางการเมืองของสตรีไว้ในลักษณะของการเป็นเจ้าก๊ก เจ้าแคว้น หรือเป็นธิดาเจ้าเมืองที่ถูกส่งไปแต่งงานกับเจ้าชายต่างเมืองเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกัน แต่ในกรณีของนางอ้วมิ่งนั้น เอกสารต่างๆ มีการจดบันทึกเรื่องราวความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างนางอ้วมิ่งเชียงแสน พระร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) และพ่อขุนงำเมือง ในลักษณะของการคบชู้ไว้อย่างเปิดเผยและให้รายละเอียดไว้มาก ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่และข้อความใน ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง กล่าวตรงกันว่า วันหนึ่งนางอ้วมิ่งได้ทำแกงอ่อมถวายพระพญาเจ้าเมือง พระยาเจ้าเมืองชิมได้เพียงคำเดียวก็วางช้อนบ่นว่า “แกงอ่อม ลำดี่ เทว่าถั่วยกว้าง น้ำแกงมากไพน้อย” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 46) ทำให้นางอ้วมิ่งเสียพระทัยเป็นอย่างมาก พ่อขุนรามคำแหงรู้เข้าก็รีบเข้าไปปลอบใจนาง จากนั้นทุกคืนนางอ้วมิ่งก็ไม่ยอมให้พระพญาเจ้าเมืองไปมาหาสู่ด้วย ดำเนินสุขโขทัยเขียนตรงไปตรงมาว่า “พระญาร่วงรู้ว่านางอ้วมิ่งรักพระองค์จึงได้เสียกัน” แต่ดำเนินฝ่ายพะเยากล่าวว่า พระพญาเจ้าเมืองเดินทางไปเจรจาศึกเรื่องพรมแดนเมืองกับพระพญามังราย พระร่วงจึงลอบเป็นชู้กับนางอ้วมิ่ง เมื่อพระพญาเจ้าเมืองกลับมาและทราบเหตุการณ์จึงเชิญให้พระยามังรายผู้เป็นญาติมาช่วยตัดสินคดีความแทน พระยามังรายจึงให้กษัตริย์ทั้งสองขอมาอโหสิกรรมต่อกัน ให้พระพญาเจ้าเมืองเรียกปรับสินไหมค่าเสียหายจากพระร่วงตามแต่จะเห็นสมควร เมื่อยอมความกันได้ทั้งสามคนจึงกรีดเลือดตีมน้ำสาบานว่า ต่อจากนี้จะไม่เบียดเบียนกันอีก มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า บุคคลที่พยายามเปิดเผยเรื่องคบชู้ระหว่างพระร่วงและนางอ้วมิ่งนี้คือพระพญามังราย เห็นได้ว่าเรื่องราวการคบชู้ระหว่างพ่อขุนรามคำแหงและนางอ้วมิ่งที่พระยามังรายพยายามนำเสนอ นั้น เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดสัญญาพันธมิตระหว่างพ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนงำเมือง และพระยามังราย บทบาทของนางอ้วมิ่งจึงไม่ใช่แค่ที่เป็นเทวีมเหสีของกษัตริย์เมืองใดเมืองหนึ่งแต่เป็นนางเมืองผู้เป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ทั้งสามแคว้น

ช่วงของการสร้างอาณาจักรนับตั้งแต่พระยามังรายขึ้นครองราชย์ ได้รวบรวมเมืองเล็กเมืองน้อยที่อยู่ใกล้ เมืองเงินยางเชียงแสนไว้ในอำนาจ โดยอ้างสิทธิธรรมจากการสืบเชื้อสายโดยตรงจากลาวจิงกราช ย้ายลงมาสร้างเมืองเชียงราย พ.ศ. 1805 แล้วขยายอำนาจต่อมายังอาณาจักรทริภุชเว และสร้างเมืองสำคัญอีกหลายแห่ง เช่น เชียงใหม่ เชียงตุง เมืองฝาง เมืองนาย พระองค์ได้สถาปนาศูนย์กลางอำนาจใหม่ในลุ่มน้ำปิงควบคู่กับศูนย์กลางอำนาจเดิมในลุ่มน้ำกก การขยายเมืองของพระยามังรายจากเหนือลงใต้ซึ่งมีประชากรชาวลัวะกระจายตัวอยู่ตามที่ราบระหว่างหุบเขาต่างๆ ทำให้พระยามังรายรับเอาจารีตท้องถิ่นของลัวะมาหลอมเข้ากับวัฒนธรรมการปกครองที่ยึดถือกันมาของลาวจิงกราช เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่กษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายในการปกครองกลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่นที่กระจายตัวอยู่ตามที่ราบระหว่างหุบเขาต่างๆ ซึ่งการรับจารีตท้องถิ่นเข้ามาหลอมรวมกับวัฒนธรรมการปกครองที่สืบทอดมาจากลาวจิงกราช ส่งผลอย่างยิ่งต่อการสืบเชื้อสายของวงศ์มังราย ที่สามารถสืบเชื้อสายได้ทั้งทางบิดาหรือมารดาทางใดทางหนึ่ง ทำให้ขุนนางที่มีอำนาจไม่สามารถสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ได้

จึงต้องสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับวงศ์มั่งราย โดยการส่งลูกสาว พี่สาวหรือน้องสาวเข้ามาแต่งงานกับกษัตริย์วงศ์มั่งราย แล้วใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ในการสร้างกลุ่มอำนาจของตน

สมัยที่ 1 ยุคสร้างบ้านแปงเมืองช่วงพระยามังราย-พระยาผาย (พ.ศ. 1839-1898) เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองกำลังพัฒนาจากรัฐชนเผ่าสู่รัฐอาณาจักร เมื่อศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้วแทบจะไม่ปรากฏบทบาทของสตรีในราชวงศ์มั่งรายที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองเลย เนื่องจากหลักฐานที่กล่าวถึงราชวงศ์มั่งรายในช่วงต้นนั้น เป็นหลักฐานที่เขียนขึ้น หรือจดบันทึกในสมัยหลัง สันนิษฐานว่าเริ่มจดบันทึกในสมัยพระยาภิอนาเป็นต้นมา โดยหลักฐานที่กล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงเวลานี้มักเน้นความสำคัญไปที่การสร้างอาณาจักรของพระยามังรายและให้รายละเอียดกับเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระยามังรายไว้มาก ทำให้บทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้เน้นไปที่ตัวพระยามังรายเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามแม้ว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วงต้นของราชวงศ์มั่งรายจะเน้นความสำคัญที่ตัวพระยามังรายเป็นหลักทำให้บทบาทของบุคคลอื่นไป แต่การศึกษาหลักฐานประเภทตำนาน หรือจารึกต่างๆ ได้ปรากฏเรื่องราวของสตรีในกลุ่มชนชั้นปกครองอยู่บ้าง สตรีชั้นสูงของล้านนาในช่วงเวลานั้นจะมีสถานภาพและบทบาทในการเป็นผู้เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอาณาจักรโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ อาศัยลักษณะเฉพาะเรื่องการลำดับความสัมพันธ์และการสืบเชื้อสายทั้งทางพ่อและทางแม่ดังที่กล่าวมาข้างต้น และความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ได้เกาะเกี่ยวรัฐต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาเข้าไว้ด้วยกันอย่างหลวมๆ ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนางพวยโคธิดาของเจ้าสุตตโสมมะ เจ้าเมืองหงสาวดี ที่เมื่อพระยามังรายยกทัพมายังเมืองหงสาวดี ก็เกิดเกรงขามในพระบารมี จึงได้ยกนางพวยโคให้เป็นราชบรรณาการ เป็นการผูกไมตรี สวามิภักดิ์ต่อพญามังราย ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า

“เจ้าพระยาหงสาวดีชื่อสุตตโสมราชาได้ยินคำอันนั้น ร่ำเพิงว่า คุบ่หื้อลูกรักนางพวยโคแก่เจ้าท้าวล้านนาคันมีเดชะ บ่ควรแล เพิงคุบ่หื้อด้วยสวัสดิ คี้จักเปนไมตรีสนทิตตต่อเปนราชวงสาเผ่าพันธุ์สืบราชปเวณิไพเมื่อนหน้าต่อเท่าชั่วลูกชั่วหลาน บ่หนีชะแล ว่าอันแล้ว พระยาหงสาแต่งเครื่องง้าฝ้าพ่อนประหมินอาภรณ์ทั้งมวลควรแก่วิวาห์ หื้อแก่ลูกตนบ่เท่าแต่นั้น คี้หื้อข้าง มล้า ข้ายิง ข่าชาย ฟุ่น 500 ครว เพื่ออุ้มนางมาหื้อลูกรักตน นางพวยโคได้ใช้สอย แล้วคีนำเอานางกบียัสสปริวารอันมากมาถวายแก่เจ้าพระยามังรายนั้นแล เจ้าพระยามังราย คันว่าได้นางพวยโคมาเป็นราชเทวีแห่งตนแล้ว คีมีความชมชื่นยินดีมากนั้ก พระยาทั้ง 2 มาชุ่มนุมนกันที่น้ำแม่อาสาทินัน คี้หื้อไพร่ไททั้งหลาย อิมด้วยเข้า เหล้า ขึ้นปลา อาหารทั้งหลาย แล้วคี้หื้อเหล่านมโหสรพ 3 วัน 3 คิน แล้วกะทำราชไมตรีสนทิตตต่อกันเปน ทัพพมิตต์บัวร์มวลชู้อัน” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 27)

เมื่อพระยามังรายเสด็จกลับจากหงสาวดีถึงเวียงกุมกามแล้ว บรรดาเสนาอำมาตย์ได้ทำพิธีอภิเษกนางพวยโคขึ้นเป็นราชเทวี ดังความในตำนานฉบับเดียวกันว่า

“แล้วเจ้าพระยามังรายคืออำลามาสู่บ้านเมืองแห่งตน แล้วเสนาอำมาตย์คืออุสสาภิเสกนางพวยโคหื้อเปนราชเทวีหันแล” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 29)

การที่พระยามังรายรับเอานางพวยโคมาเป็นเทวีเมสที่ที่มีเทวีเมสอยู่แล้วนามว่านางอ้ว มิ่งเวียงไชย ซึ่งประสูติพระราชโอรสกับพระยามังรายถึง 3 พระองค์ ได้แก่ ขุนเครื่อง ขุนคราม ขุนเครือ ซึ่งเมื่อพระนางทราบข่าวว่า พระยามังรายนำสตรีจากหงสาวดีกลับมายังเวียงกุมกาม จึงสละฐานันดรศักดิ์ไปบวชชีจนสิ้นพระชนม์อย่างเจียมๆ เมื่อลองวิเคราะห์เหตุการณ์ดังกล่าวก็ดูจะไม่สมเหตุสมผลเท่าไรนัก เนื่องจากธรรมเนียมเรื่องการส่งลูกสาวเข้ามาแต่งงานกับพระยามังรายเป็นเรื่องที่พบเจอได้ทั่วไปตลอดรัชสมัย และดูเหมือนว่าพระยามังรายเองก็ยินดีที่จะรับสตรีเหล่านั้นเป็นสนมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยจำนวนสนมของพระยามังรายก็มีมากจนเอกสารของจีนตั้งฉายาว่าเมืองปาไปสี่ฟู่กั๋ว แปลว่าอาณาจักรสนมแปดร้อย (กนกพร นุ่มทอง, 2563, น. 177) ดังนั้นสาเหตุเรื่องความหึงหวงระหว่างนางอ้วมิ่งเวียงไชยกับนางพวยโค จึงน่าจะไม่ใช่สาเหตุของการที่นางอ้วมิ่งเวียงไชยไปบวชชีแล้วให้พระยามังรายยกนางพวยโคขึ้นเป็นเทวีเมสที่แทนที่ตน สาเหตุสำคัญน่าจะมาจาก

เบื้องหลังครอบครัวของนางพายุโคมากกว่า โดยเพ็ญสุภา สุขคตะ ได้กล่าวว่า การมาของนางพายุโคพร้อมกลุ่มช่างฝีมือที่ติดตามมาด้วยไม่ต่ำกว่า 500 คน ซึ่งเป็นสิ่งที่พระญามังรายปรารถนา เนื่องจากพระองค์ต้องทนแบกรับคำสบประมาทของชาวหริภุญไชยว่า “มังรายขณะเราแค่กองทัพแต่พ่ายแพ้ทางวัฒนธรรมโดยสิ้นเชิง” ซึ่งในสายตาของชาวหริภุญไชยเห็นพระญามังรายเป็นเพียงชนป่าเถื่อนที่ไร้อารยธรรมตั้งนั้นเมื่อตีลำพูนแตกแล้ว แทนที่จะนำเอาอารยธรรมที่สูงส่งกว่ามาปกครองชาวลำพูน แต่กลับถกถวย ภูมิปัญญา อักษร ศิลปกรรม ดนตรี พุทธศาสนา ความรุ่งเรืองทั้งหมดที่ลำพูนไปเป็นของเชียงใหม่ ดังนั้นการที่พระญามังรายเลื่อนฐานะนางพายุโคมาเป็นเทวีมหาลิขิตนางอวมิ่งเวียงไชยจึงแฝงนัยทางการเมืองไว้ เพราะหลังจากนั้นมาเมืองเชียงใหม่ก็เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมวิจิตรบรรจงทัดเทียมกับเมืองพุกาม อังวะ หงสาวดี เป็นเครื่องตอกย้ำว่าพระญามังรายคือผู้ที่มีชัยชนะเหนือ หริภุญไชยอย่างแท้จริง (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2559, น. 76) ดังนั้นบทบาทของนางพายุโคจึงไม่ใช่เป็นเพียงสตรีที่ถูกส่งมาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่เป็นสตรีผู้มีบทบาททางการเมืองในฐานะผู้นำเข้าวัฒนธรรมที่ทัดเทียมกับหริภุญไชย สร้างความยิ่งใหญ่ทางวัฒนธรรมให้เมืองเชียงใหม่อยู่ไม่ต่างจากวัฒนธรรมหริภุญไชย

สมัยที่ 2 พระยาเกีอานา-พระยาแก้ว (พ.ศ.1929-2068) สมัยรัฐรวมศูนย์อำนาจ ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่สังคมล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองเรียกได้ว่าเป็นยุคทองของอาณาจักร เป็นผลมาจากตอบสนองต่อการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเมืองเชียงใหม่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางรัฐตอนในของทวีปทำหน้าที่รวบรวมสินค้าให้กับรัฐการค้านานาชาติอย่างอยุธยาและหงสาวดี ทำให้เศรษฐกิจของล้านนาขยายตัวเป็นอย่างมาก (สรวิศ อ่องสกุล, 2557, น. 11) นอกจากนี้การที่พระยาเกีอานอัญเชิญพระสุมนเถระจากสุโขทัยมายังล้านนา และการส่งเสริมพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นิกายรามัญตั้งมั่นในอาณาจักร ทำให้อำนาจของพระมหากษัตริย์มีความเข้มแข็งขึ้น มีการรับแนวคิดธรรมราชาและคติสมเด็จพระจักรพรรดิราชย์ที่เน้นความยิ่งใหญ่เหนือกว่าราชาทั้งปวงมาใช้ในการปกครอง ส่งผลให้เกิดการขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนอื่นเพื่อสถาปนาความเป็น “เอกราช” สร้างความยิ่งใหญ่ให้กับอาณาจักร ภายใต้ช่วงเวลาแห่งความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรล้านนาก็เป็นเวลาที่ปรากฏบทบาททางด้านการเมืองของสตรีชั้นสูงล้านนามากที่สุด แม้ว่าจะไม่มีสตรีท่านใดที่ขึ้นสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ แต่การครอบครองอำนาจในตำแหน่งพระมหาเทวีก็เรียกได้ว่ามีอำนาจไม่ต่างจากกษัตริย์ เนื่องจากพระนางเป็นผู้สนับสนุนให้พระมหากษัตริย์ได้ครอบครองราชย์บัลลังก์ ตัวอย่างเช่น พระนางยสุนทรเทวี ชายาของพระยาเกีอานา พระราชมารดาของพระเจ้าแสนเมืองมา พระนางยสุนทรเทวีเป็นสตรีที่มีบทบาทสำคัญในการปกครองล้านนาถึงสองรัชกาล โดยหลังจากพระยาเกีอานสวรรคต พระเจ้าแสนเมืองมาบุตรของพระนาง ได้ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ขณะมีพระชันษาเพียง 14 พรรษา พื้นที่เมืองเชียงใหม่กล่าวว่าได้รับการสนับสนุนจากแสนผานองมหาอำมาตย์ โดยมีพระนางยสุนทรเทวีเป็นพระมหาเทวี ซึ่งบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระนาง เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมิกกล่าวว่า พระองค์ได้เป็นผู้กำหนดว่าจะให้ใครเป็นอัครมเหสีของพระราชโอรสผู้ขึ้นครองราชย์ต่อได้ ซึ่งพระองค์เลือกดิโลกจุฑาเทวีที่เป็นนางรับใช้ในพระองค์และมีเชื้อสายชนชั้นสูงโดยสันนิษฐานว่าพระนางดิโลกจุฑาเทวีเป็นหลานสาวของพระนางยสุนทรเทวี การที่พระนางยสุนทรเทวีเลือกพระนางดิโลกจุฑาเทวีเป็นมเหสีของพระเจ้าแสนเมืองมา แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจของสตรีชั้นสูงที่ผลักดันเครือญาติฝ่ายหญิงของตนขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองและแสดงให้เห็นบทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีเจ้าที่มีมากกว่ากษัตริย์

หลังจากดิโลกจุฑาเทวีได้รับการแต่งตั้งเป็นมเหสีของพระเจ้าแสนเมืองมานั้นได้มีพระประสูติกาลพระราชโอรสนามว่าเจ้าสามฝั่งแกน ดังปรากฏใน พื้นที่เมืองเชียงใหม่ ความว่า

“...ที่นี้จักจาดด้วยแม่เจ้าราชบุตรสามฝั่งแกนก่อนแล ดั่งนางผู้นี้เป็นเชื้อท้าว มีรูปโฉมอันงามผ่อง เป็นสาวนางสนมอยู่ใช้สอยมหาเทวีแม่เจ้าแสนเมืองมา ยังมีในวัน 1 นางผู้นั้นเอาผ้าเช็ดหน้ามหาเทวีออกตาก หันนกกจกตัว 1 มากกราบนางนาง 7 บาทอย่าง ลูนนันมหาเทวีใช้นางเอจจันไปส่งสวามีพุทธญาณ วัดเชียงยืน นางบอกเหตุอันตนได้หันนกกจกนั้นยังมาหานันแก่มหาสวามี มหาสวามีจึงว่า ดูรา นางอุบลิกามิงอย่าบอกแก่ไผ มิงจักได้เป็นเทวีตั้งมหาเทวีบัดนี้บ่อย่าชะแลว่าอัน ถัดนั้นมหาเทวีใช้นางไปหาเจ้าแสนเมืองมาลูกแห่งตน เจ้าแสนเมืองมาก็เอานางไปอยู่นอน

ทวย นางจิ่งทรงคัพได้ 3 เดือน มหาเทวีหันหลาก จึงถามว่านางทรงคัพลูกไผ่ว่าอัน นางบอกว่าข้าทรงคัพกับ เจ้าเหนือหัวลูกแม่เทวีแล้วว่าอัน มหาเทวีจึงแต่งอ้อมส่งที่นางไปเป็นเมียเจ้าแสนเมืองมาลูกแห่งตน...” (อุตม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 54)

หลังจากที่พระเจ้าแสนเมืองมาเสด็จสวรรคตขุนนางพร้อมด้วยพระนางยสุนทรเทวีและพระนางติโลกจุฑาเทวี ร่วมกันยกพระเจ้าสามฝั่งแกนขึ้นครองราชย์ในขณะที่พระชันษา 13 ชันษา ทำให้อำนาจทางการเมืองของพระองค์ตกไปให้ พระมารดาโดยสุจิตต์ วงษ์เทศมองว่า การครองราชย์ของพระเจ้าสามฝั่งแกนและพระนางติโลกจุฑาเทวีเป็นการเสวยราชย์ ร่วมกัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538, น. 53-55) นอกจากบทบาททางการเมืองแล้ว พระนางติโลกจุฑาเทเวียยังมีบทบาททางด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอีกด้วย ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ว่า

“แต่เจดีย์อันเจ้าแสนเมืองมาตนพ่อสร้างยังบั้นแล้ว ค่อมพอลึงชายคานัน มหาเทวีตนเปนแม่ตั้งเรือนอยู่สวนแห่ เปนโบราณฉนั้น จักทับเสียได้ เพื่ออันแล เจดีย์หลังนั้นชื่อว่ากุหลวง ก่อนหันแล” (อุตม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 54) การที่พระนางติโลกจุฑาเทวีเป็นผู้ควบคุมการสร้างเจดีย์หลวงแสดงให้เห็นว่า สตรีชั้นสูงของล้านนานอกจากจะมีความรู้ ความสามารถในด้านการปกครองแล้วยังมีความสามารถในด้านการช่างอีกด้วย

ต่อมาใน พ.ศ.1985 (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2553, น. 48) พระแม่พิลกและขุนนางกลุ่มเมืองลำปางได้ร่วมกันยึด อำนาจจากพระเจ้าสามฝั่งแกน สถาปนาพระเจ้าติโลกราชครองราชบัลลังก์แทนพระราชบิดา ซึ่งการยึดอำนาจของพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราชในครั้งนี้ แสดงให้เห็นถึงการใช้อิทธิพลและความสัมพันธ์ทางเครือญาติฝ่ายพระราชมารดาในการค้าจุน พระราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน โดยเฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง พระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราชกับหมื่นโลกนครเจ้าเมืองลำปาง เป็นไปได้ว่าพระนางอาจจะเป็นผู้สาวหรือน้องสาวของ หมื่นโลกนคร (เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี, 2559, น. 94) สอดคล้องกับเพ็ญสุภา สุขคตะ ที่ได้วิเคราะห์มูลเหตุของการแต่ง รัตพิมพวงศ์ (ตำนานพระแก้วมรกต) และสาเหตุที่พระแก้วมรกตจากเชียงราย ไม่ยอมมุ่งหน้าไปเชียงใหม่แต่กลับมุ่งหน้าไปยัง เมืองลำปางและประดิษฐานอยู่ที่เมืองลำปางถึง 32 ปี เนื่องจากในช่วงเวลานั้นเมืองลำปางเป็นเขตฮ่องสุ่มกองกำลังให้แก่ พระเจ้าติโลกราชเพื่อวางแผนยึดอำนาจจากพระเจ้าสามฝั่งแกนผู้เป็นพระราชบิดา (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2555, น. 76) ดังนั้น เมื่อพระเจ้าติโลกราชครองราชย์แล้วพระราชภารกิจแรกๆ ของพระองค์คือการมาอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองลำปาง กลับไปประดิษฐานยังเมืองเชียงใหม่

ตลอดรัชกาลของพระเจ้าติโลกราชผู้ยิ่งใหญ่พระมหาเทวีของพระองค์มีบทบาททางการเมืองสูงมาก และดูเหมือนว่า พระเจ้าติโลกราชมีความไว้วางใจในพระราชมารดาของพระองค์เหนือบุคคลใด โดยการปกครองของพระเจ้าติโลกราชต้องอยู่ในดุลพินิจของพระราชมารดาเสมอ เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี (2559, น. 105) ในชินกาลมาลีปกรณ์ยังปรากฏข้อความขณะที่พระเจ้าติ โลกราชทรงผนวชได้รับสั่งให้ พระราชมารดาของพระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการแทน “เมื่อปีนั้นเป็นปีเถาะอยู่ พระเจ้าสิริธรรม จักรพรรดิราชาธิราช ทรงปรารถนาจะเป็นทายาทแห่งพระศาสนาเพื่อสนองคุณพระบรมชนกชนนี จึงมอบราชสมบัติให้แก่ พระเทวี ผู้เป็นพระราชมารดาของพระองค์ แล้วทรงผนวช” (พระรัตนปัญญา (เขียน) แสง มนวิฑูร (แปล), 2515, น. 125)

นอกจากบทบาททางการเมืองแล้วพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราชยังได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้า ติโลกราชให้ยกทัพไปตีนครรัฐแพแ่แสดงให้เห็นพระปรีชาด้านการทำสงครามพระนาง พื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ว่า

“เจ้าเหนือหัวเคียด จึงเอาพลเส็กไพรรบเอาพระญาแก่นท้าวเมืองน่าน ในป्ली ก่าได้เดือนยี่ ออก 13 ค่ำ ไผเถิงเมือง แพล่ ผู้กินเมืองแพล่ผู้ 1 ชื่อท้าวแมนคุณ มันจัดพลเส็กเข้าแครงอยู่เวียงเมืองแล่ บ่ออก เจ้าเหนือหัวไพรอดเมืองน่าน แล้วจึงแต่พลเส็กห้อมหาเทวีแม่ตนที่ม้อออกรบเอาเมืองแพล่ตัวได้ มหาเทวีเจ้าจึงแต่พลเส็กห้อมเวียงเมืองแพล่ รอดชู้บ่้อง ท้าวแมนคุณคี่บ่อกไห้วมหาเทวีเจ้า มหาเทวีเจ้าจึงว่า ควรปล่อยปู่เจ้าเข้าเวียงห้อมมั่นกลัวหากจักออกชะ แล ว่าอัน มหาเทวีเจ้าว่าผู้ไครู้ว่ปู่เจ้า หือว่าเหือะ ว่าอัน” (อุตม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 64)

หลังจากที่พระเจ้าติโลกราชสวรรคตได้มอบราชบัลลังก์ต่อให้กับพระยอดเชียงรายโดยมีขุนนางกลุ่มเมืองลำปางเป็นผู้สนับสนุน พระยอดเชียงรายมีชายานามว่านางโปงน้อย หรือโนชาเทวี เพ็ญสุภา สุขคตะ วิเคราะห์ว่าการอภิเษกระหว่างพระยอดเชียงรายและนางโนชาเทวีเป็นเหตุผลทางด้านการเมืองโดยตรง (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2560) เนื่องจากนางโนชาเทวีเป็นเชื้อสายของพระราชมารดาพระเจ้าติโลกราชฝั่งเมืองลำปาง ดังนั้นการอภิเษกสมรสระหว่างนางโนชาเทวีและพระยอดเชียงรายจึงเป็นการใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างวงศ์มั่งรายและกลุ่มขุนนางเมืองลำปางเพื่อรักษาอำนาจของขุนนางกลุ่มนี้เหมือนเมื่อครั้งพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกรายังคงมีพระชนม์ชีพ

นางโนชาเทวีและพระยอดเชียงรายมีพระราชโอรสนามว่าเจ้าแก้ว (ต่อมาคือ พระเมืองแก้ว) นางโนชาเทวีเป็นสตรีชั้นสูงอีกหนึ่งท่านที่มีบทบาททางการเมืองสูงมาก เนื่องจากนางโนชาเทวีและกลุ่มขุนนางเมืองลำปางเป็นผู้สนับสนุนให้พระยอดเชียงรายครองราชย์ต่อจากพระเจ้าติโลกราช ดังนั้นนางโนชาเทวีนอกจากจะมีสถานะเป็นพระมเหสีแห่ง วงศ์มั่งรายแล้วพระนางยังมีสถานะเป็นผู้นำกลุ่มเครือญาติเมืองลำปางที่คอยค้ำจุนราชบัลลังก์ของพระยอดเชียงรายอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าอำนาจที่แท้จริงในการปกครองเมืองเชียงใหม่ในเวลานั้นอยู่ที่พระนางมากกว่าพระยอดเชียงรายด้วยซ้ำ อำนาจทางการเมืองของโนชาเทวีและกลุ่มขุนนางเมืองลำปางมีมากถึงขั้นปลดพระยอดเชียงรายออกจากราชบัลลังก์ และเนรเทศ พระยอดเชียงรายไปประทับที่เมืองชะมาศ (ปัจจุบันอยู่ที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอป่าตอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน) อีกทั้งยังสนับสนุนให้พระเมืองแก้วครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2560) ดังความที่ปรากฏในพื้นที่เมืองเชียงใหม่ว่า

“...เจ้าพญาอดมีลูกกับด้วยนางโปงน้อย เจ้าราชบุตรเกิดในปีเต้ายี่ สกราช 844 ตัว ชื่อว่าเจ้ารัตนราชบุตร พญาอดตนพ่อบรักหลายเท่ารักลูกหื้อผู้ 1 ชื่อ เพลาสลัง เอามาเลี้ยงเป็นลูก แล้วหื้อไปกินเมืองพร้าวทันแล [...] เจ้าพญาอดเท่าเอาใจไปคบกับหื้อ เสนาอาماجไหวว่ารื้อกับบั้ง บั้งตามริตท้าวคลองพญา บ่ชอบทัสสารธัมม เสนาอาماجบ่เพ็งใจ จึงพร้อมกันเอาพญาอดไปไว้เสียเมืองชะมาศ แล้วพร้อมกันอุสสาภิเสกเจ้ารัตนราชบุตร อายุได้ 14 ปี เป็นพญา...” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 84)

การครองราชย์ของพระเมืองแก้วภายใต้การกำกับดูแลของนางโนชาเทวีหรือพระนางสิริยศวดีมหาเทวีเจ้า สรัสวดี อ๋องสกุล ให้ความเห็นว่าเป็นการครองราชย์ในลักษณะร่วมกันปกครองโดยพบหลักฐานเรียกพระมหาเทวีและพระมหากษัตริย์ว่า “พระเป็นเจ้าสองพระองค์” และ “พระเป็นเจ้าแม่ลูกทั้งสอง” (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2558, น. 168) พระนางเป็นผู้ดูแลกิจการทั้งหมดในราชสำนักเชียงใหม่และทรงอยู่เหนือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2560)

พระมหาเทวีสิริยศวดีครองอำนาจทางการเมืองโดยการสนับสนุนของขุนนางเมืองลำปางจนสิ้นรัชกาลของพระเมืองแก้ว เมื่อพระเมืองแก้วสวรรคตพระนางและกลุ่มขุนนางเมืองลำปางได้สนับสนุนพระเกษเมืองเกล้าขึ้นครองราชย์ มหาเทวีสิริยศวดีหรือมหาเทวีต้นย่าพระนางยังคงมีอำนาจทางการเมืองอย่างสูงมากเช่นเดิม เนื่องจากพระนางสั่งสมอำนาจมาเป็นเวลานานเรียกได้ว่าพระนางคือความมั่นคงในราชบัลลังก์ของพระเกษเมืองเกล้าได้เลย

เห็นได้ว่าช่วงสมัยกลางแห่งอาณาจักรล้านนาแม้ว่าจะเป็นช่วงที่ล้านนาเข้าสู่ยุครวมศูนย์อำนาจทางการเมือง โดยรับเอาพระพุทธศาสนาเข้าสร้างกรอบธรรมทางการเมืองปกครองของวงศ์มั่งรายและสืบเชื้อสายการปกครองผ่านทางทายาทฝ่ายชาย แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลุ่มของขุนนางที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับวงศ์มั่งรายผ่านสตรีชั้นสูงกลับมีบทบาทสูงอย่างยิ่งในการปกครอง โดยกลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มขุนนางเมืองไทใหญ่ แสนหวิ สิบสองปันนา โดยมีนางพระนางจิตราชมหาเทวี ยสุนทรมหาเทวี และติโลกมหาเทวีเป็นผู้นำกลุ่มแล้วสืบทอดอำนาจส่งต่อกัน กลุ่มที่สองคือกลุ่มขุนนางเมืองลำปาง-เขลางค์ที่ขึ้นมา มีบทบาททางการเมืองตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชจนถึงพระเกษเมืองเกล้าช่วงที่ 1 มีผู้นำกลุ่มอำนาจคือพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราชและพระนางสิริยศวดีมหาเทวี

สมัยที่ 3 พระเกษเมืองเกล้า-พระมหาเทวีวิสุทธิเทวี (พ.ศ.2068-พ.ศ.2121) สมัยเสื่อม อาณาจักรล้านนาเข้าสู่ช่วงสมัยเสื่อมอันเป็นผลมาจากการรุกรานของพม่า และอยุธยา รวมถึงความวุ่นวายภายในอาณาจักรเอง ช่วงเวลานี้ราชบัลลังก์

ของอาณาจักรล้านนาขาดเสถียรภาพเป็นอย่างมาก หลังจากพระมหาเทวีสิริยศดีสิ้นพระชนม์ บังลังก์ของพระเกษเมืองเกล้าก็ขาดเสาหลักที่คอยค้ำจุนราชบัลลังก์โดยทันที อีกทั้งนโยบายการรวมศูนย์อำนาจของพระองค์ยังสร้างความไม่พอใจให้กับขุนนางเมืองลำปางเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดกบฏหมื่นสามล้านผู้นำขุนนางเมืองลำปาง ในพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า “...เสนาท่งหลาย เปนต้นว่า หมื่นสามล้านกนินคร 1 ลูกหมื่นสามล้านชื่อว่าหมื่นหลวงชั้นนอก 1 หมื่นยี่อ้าย 1 จักกะทำคดแก่เจ้าพระญา เกสเชษฐราชา พระเปนเจ้าผู้ จึงท้อเอาหมื่นส้อยสามล้านไปฆ่าเสียวันนั้นแล...” (อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 87) เมื่อหมื่นสามล้านก่อกบฏสำเร็จแล้วด้วยจาริตของล้านนา “บ่ใจเจ้าก่อก่ออย่าหวังเป็นพระญา บ่ใจเจ้าเสนาท่งอย่าหวังเป็นอำมาตย์..” จึงทำให้ไม่สามารถตั้งตนเป็นกษัตริย์ได้จึงได้เลือกเอาท้าวซายคำ โอรสของพระเกษเมืองเกล้ากับพระนางจิระประภาเทวีขึ้นครองราชย์แทนและเนรเทศพระเกษเมืองเกล้าไปประทับที่เมืองน้อย

ท้าวซายคำครองราชย์ได้ไม่นานก็ถูกลอบปลงพระชนม์ ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า “...เสวยเมืองบ่ชอบสราชธัมม์ เสนาอำมาตย์พร้อมกัน ข้าพท้าวซายเสียในปลีก่าหม้า สก 905 ตัว...” อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ (2538, น. 87) แต่ในตำนานพระธาตุนครไชยภักดิ์กล่าวว่า “...พระยาซายคำถือเมืองได้ 6 ปี มีลูกหญิงก็หลาย มีลูกชายก็มาก ถึงปีก่าหม้าเดือน 11 แรมค่ำ 1 วันอาทิตย์ ไทยระวายยี (พ.ศ. 2086) ชาวดาบเรื่อนท้อเสียชีวิตในคุ่มน้อยทั้งมวนแล...” (สิงขระ วรรณสัย, 2516, น. 34) หลังจากท้าวซายคำสวรรคต กลุ่มขุนนางได้เชิญพระเกษเมืองเกล้ามาครองราชย์อีกครั้งหนึ่งแต่ก็ครองราชย์ได้ไม่นานก็ถูกขุนนางกลุ่มใหญ่ นำโดยแสนครวลอบปลงพระชนม์

หลังจากที่พระเกษเมืองเกล้าสิ้นพระชนม์แผ่นดินล้านนาที่ว่างเว้นกษัตริย์ทำให้แผ่นดินล้านนาเกิดความระส่ำระสายทางการเมือง ขุนนางตั้งกลุ่มตั้งก๊ก เพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่ แต่ด้วยจาริตล้านนาที่ขุนนางไม่สามารถตั้งตนเป็นกษัตริย์ได้นั้น จึงทำให้แต่ละกลุ่มต่างตั้งเจ้านายแห่งวงศ์มั่งรามาเป็นผู้นำกลุ่มก่อนของตนเอง ในจำนวนเหล่านี้กลุ่มขุนนางเมืองเชียงแสน เมืองลำปาง และเมืองพาน โดยมีพระมหาเทวีจิระประภา เป็นผู้นำกลุ่ม สามารถปราบปรามความวุ่นวายภายในแผ่นดินล้านนาได้สำเร็จ และสนับสนุนให้พระไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างเข้ามาปกครองแผ่นดินล้านนา ด้วยพระองค์เชื้อเครือมั่งรามาอยู่ กิ่งหนึ่งเนื่องจากเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านนาช้าง และพระนางยอดคำทิพย์พระราชธิดาในพระเกษเมืองเกล้าและพระมหาเทวีจิระประภาที่ถูกส่งไปอภิเษกที่เมืองล้านช้างเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่าง ล้านนา ล้านช้าง แต่ในขณะที่รอพระไชยเชษฐาธิราชมาปกครองล้านนานั้น เมืองเชียงใหม่ต้องเผชิญกับข้าศึกจากอยุธยาที่นำทัพโดยสมเด็จพระไชยราชา เหล่าขุนนางล้านนาจึงได้ร่วมใจกันทูลเชิญพระมหาเทวีจิระประภาครองราชย์เป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินเป็นการชั่วคราว นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ล้านนาที่มีสตรีขึ้นสูงขึ้นปกครองเมืองในฐานะกษัตริย์

การที่ล้านนามีกษัตริย์เป็นสตรีสร้างความตื่นตระหนกให้กับประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยเป็นเรื่องที่ไม่เคยปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์สุโขทัย และอยุธยา แต่หากวิเคราะห์ในมุมมองประวัติศาสตร์ล้านนาแล้ว การที่สตรีขึ้นสูงล้านนาขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองการปกครองนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่หลายครั้ง ดังที่กล่าวถึงบทบาททางการเมืองของพระมหาเทวี พระองค์ต่างๆ ช่างต้น ต่างกันที่พระมหาเทวีจิระประภามีสถานะเป็นกษัตริย์เท่านั้นเอง ดังนั้นการครองราชย์ของพระมหาเทวี จิระประภาจึงไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด หากแต่เป็นการแก้ไขสถานการณ์เป็นการชั่วคราวเพื่อสยบความวุ่นวายภายใน เตรียมตัวรับศึกพระไชยราชาเพียงเท่านั้น ซึ่งหากลองเปรียบเทียบบทบาทและการถือครองอำนาจทางการเมืองของพระมหาเทวีจิระประภาและพระมหาเทวีองค์อื่นในยุครุ่งเรืองของล้านนา จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ ยกตัวอย่างเช่น อำนาจทางการเมืองของพระมหาเทวีพระองค์ต่างๆ ในยุครุ่งเรืองล้วนได้รับการที่กลุ่มขุนนางเครือญาติฝ่ายพระมหาเทวีที่ช่วยให้พระมหาเทวีพระองค์นั้นครองราชย์บัลลังก์ ดังนั้นพระมหาเทวีพระองค์นั้นจึงมีสถานะในการเป็นผู้นำกลุ่มเครือญาติฝ่ายพระองค์ และตัวพระนางก็เปรียบเสมือนเสาหลักที่คอยค้ำจุนราชบัลลังก์ของพระมหาเทวีพระองค์นั้นๆ ต่างกับพระมหาเทวีจิระประภาที่กลุ่มขุนนางเลือกขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อรักษาบัลลังก์เป็นการชั่วคราวให้กับราชบุตรวงศ์มั่งรามาจากล้านช้างที่กลุ่มขุนนางเห็นว่าเหมาะสมในการมาปกครองแผ่นดินล้านนา ด้วยพระมหาเทวี จิระประภาทรง

เป็นพระมเหสีในพระเกษเมืองเกล้าและเป็นพระมหาเทวีในท้าวซ้ายคำ จึงนับได้ว่าพระนางก็มีสถานะเป็นวงศ์ มังรายเช่นกัน อีกทั้งพระนางยังเป็นพระอัยยิกา (ยาย) ของพระไชยเชษฐาธิราช จึงถือว่าเป็นสตรีผู้มีอาวุโสสูงสุดในวงศ์มังรายในขณะนั้น

หลังจากที่พระไชยเชษฐาธิราชเสด็จมาถึงเมืองเชียงใหม่พระมหาเทวีจิริประภาได้สละราชสมบัติให้กับพระราชชนัดดาปกครองต่อ แสดงให้เห็นว่าพระนางไม่ได้ปรารถนาอำนาจทางการเมืองในฐานะพระมหากษัตริย์แต่อย่างใด อีกทั้งในขณะที่พระไชยเชษฐาธิราชปกครองแผ่นดินล้านนาอยู่นั้นก็ไม่ปรากฏบทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิริประภาเหมือนกับพระมหาเทวีพระองค์อื่นๆ ในยุครุ่งเรืองของล้านนาเลย ปรากฏเพียงว่าพระนางและพระนางยอดคำทิพย์ได้ตามเสด็จ พระไชยเชษฐาธิราชกลับไปประทับที่ล้านช้างหลวงพระบางเพื่อหนีศึกของพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งการที่พระนางตามเสด็จ พระไชยเชษฐาธิราชไปประทับที่ล้านช้างด้วยนั้น แสดงให้เห็นว่าพระนางไม่มีกลุ่มขุนนางล้านนาที่เป็นเครือญาติของพระนางให้พึ่งพิง พระนางยอดคำทิพย์และพระไชยเชษฐาธิราชจึงเป็นเครือญาติเดียวที่พระนางมีอยู่ ดังนั้นการที่พระนางเสด็จตาม พระไชยเชษฐาธิราชกลับไปประทับที่ล้านช้าง ทั้งให้แผ่นดินล้านนาว่างเว้นกษัตริย์จึงเป็นเรื่องที่ดูจะสมเหตุสมผล

หลังจากที่พระไชยเชษฐาธิราชเสด็จกลับล้านช้างแผ่นดินล้านนาก็เข้าสู่สุกฤษฎี กลุ่มขุนนางต่างช่วงชิงความเป็นใหญ่ แต่ด้วยจารีตเดิมทำให้ไม่มีขุนนางใดกล้าตั้งตนเป็นกษัตริย์ เนื่องจากตนไม่มีเชื้อสายของวงศ์มังรายจึงไม่อาจได้รับการยอมรับจากราชกร ทำให้กลุ่มขุนนางร่วมกันเชิญพระเมกุเจ้าฟ้าเมืองนายเชื้อสายวงศ์มังรายขึ้นครองราชย์ปกครองล้านนาต่อจากพระไชยเชษฐาธิราช ช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากเป็นอย่างมาก เนื่องจากหัวเมืองต่างๆ แยกตัวเป็นอิสระ กษัตริย์เมืองเชียงใหม่ไม่สามารถเรียกรวมกำลังคนจากหัวเมืองอื่น อีกทั้งพระเมกุพระองค์ก็ไม่ค่อยจะถูกกันกับขุนนางล้านนาเดิม เนื่องจากการกระทำของพระองค์ผิดจารีตล้านนาเพราะนิยมใช้จารีตเจ็ว ส่งผลให้บ้านเมืองเสื่อม (สรสวดี อ่องสกุล, 2558, น. 178-179) เป็นเหตุให้เสียเมืองเชียงใหม่ให้กับพระเจ้าบุเรงนองใน พ.ศ.2101 (สรสวดี อ่องสกุล, 2558, น. 180-181) พระเจ้าบุเรงนองให้พระเมกุครองราชย์ต่อภายใต้การบัญชาของพระองค์เนื่องด้วยพระเมกุเป็นเจ้านายเชื้อสายวงศ์มังรายเดิม แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าบุเรงนองเองได้ยอมรับจารีตดั้งเดิมของล้านนาที่ว่ากษัตริย์ล้านนาต้องมาจากวงศ์มังรายเท่านั้นจึงจะได้รับการยอมรับจากราชกร แต่การครองราชย์ภายใต้การบัญชาจากพระเจ้าบุเรงนองของพระเมกุ เป็นเพียงช่วงเวลาสั้นๆ เท่านั้น เนื่องจากพระองค์ไม่ยอมส่งกองทัพเมืองเชียงใหม่ไปร่วมกับพระเจ้าบุเรงนองรบกับอยุธยาในสงครามช้างเผือก ทำให้พระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพมาปราบเมืองเชียงใหม่ จับกุมพระเมกุไปเป็นองค์ประกันที่เมืองหงสาวดี และให้พระมหาเทวีวิสุทธิเทวีปกครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะกษัตริย์วงศ์มังรายภายใต้การปกครองของพม่า ตามที่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ว่า

“..ลูนันนั้นได้ 6 ปี่ เถิงปีกาบใจ สก ได้ 926 ตัว เจ้าท้าวแม่กู่พื้นเจ้าเปิงภาวะมังทร่าฟ้าหงสา พ้ามังทร่ากริพลมาคุมเอาเมืองเชียงใหม่ได้ ลวดเอาเจ้าท้าวแม่กู่เมื่อไว้เสียเมืองหงสา ไว้ให้พระนางวิสุทธิเทวีกินเมืองแทนนั้นแล..” (อุตม รุ่งเรืองศรี และคณะ, 2538, น. 96)

ข้อสันนิษฐานว่าพระนางวิสุทธิเทวีเป็นใครและมีที่มาอย่างไร ยังคงเป็นเรื่องที่ยังหาข้อสรุปไม่ได้ในหมู่นักวิชาการ เดิมเชื่อว่าพระนางน่าจะเป็นพระมเหสีองค์หนึ่งในพระเจ้าบุเรงนองที่เป็นสตรีชั้นสูงจากล้านนาซึ่งถูกส่งมาอภิเษกเชื่อมความสัมพันธ์กับเมืองหงสาวดี แต่สุนทร ชูตินธรานนท์ ได้สอบประวัติและรายนามของพระมเหสีของพระเจ้าบุเรงนองไม่พบว่ามีเทวีมเหสีองค์ใดที่มีนามคล้ายกับพระนางวิสุทธิเทวี แต่พบนามของสตรีเชียงใหม่ตำแหน่งบาทบริจาริกานางหนึ่ง ความว่า “นางผู้เป็นชาวเชียงใหม่ นามว่าเคงเก้าซึ่งให้กำเนิดพระธิดากับพระเจ้าบุเรงนองนางหนึ่งนามว่าราชมิตร” (สุนทร ชูตินธรานนท์, 2554, น. 295) ดังนั้นสุนทร ชูตินธรานนท์ จึงได้สันนิษฐานว่า พระมหาเทวีวิสุทธิเทวีอาจจะเป็นพระราชชนนีของพระเมกุ เนื่องจากการที่พระเจ้าบุเรงนองนำพระเมกุไปเป็นองค์ประกันที่หงสาวดี เพื่อป้องกันไม่ให้ล้านนาแข็งเมืองต่อหงสาวดีอีก ดังนั้นจึงสถาปนาพระมหาเทวีวิสุทธิเทวีปกครองแผ่นดินล้านนาเนื่องด้วยพระนางทรงชราภาพและอาจมีความสัมพันธ์เป็นพระมารดาของพระเมกุสุทธีวงศ์ (สรสวดี อ่องสกุล, 2558, น. 294) สอดคล้องกับเพ็ญสุภา สุขคตะ ที่เห็นว่าพระนางเป็นพระราชมารดาของพระเมกุและอาจเป็นเทวีมเหสีอีกพระองค์หนึ่งของพระเมืองแก้ว (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2560)

ดังนั้นการที่พระเจ้าบุเรงนองเลือกพระมหาเทวีวิสุทธิเทวีครองราชย์ต่อจากพระเมกุ นอกจากจะเป็นการข่มไม่ให้เชียงใหม่แข็งเมืองแล้วยังเป็นการรักษาจารีตเดิมของล้านนาอีกด้วย อีกทั้งการที่สตรีที่พระมหาเทวีถือครองอำนาจทางการเมืองการปกครองในฐานะเชื้อเครือวงศ์มังรายก็ไม่ใช่เรื่องที่ขุนนางและราษฎรเมืองเชียงใหม่จะยอมรับไม่ได้เนื่องจากเคยปรากฏเหตุการณ์เช่นนี้มาแล้วในสมัยพระมหาเทวีจระประภา

พระมหาเทวีวิสุทธิเทวีครองล้านนาเป็นเวลา 14 ปีตลอดระยะเวลาครองราชย์นั้น พระนางสวามีภักดีต่อหงสาวดีโดยพระเจ้าบุเรงนองใช้ล้านนาเป็นฐานในการตีล้านช้างหลวงพระบาง และอยุธยา พระมหาเทวีวิสุทธิเทวีทรงดำเนินนโยบายระดับประเทศให้เมืองเชียงใหม่อยู่รอดมาได้ อีกทั้งพระนางยังทรงเป็นกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ที่ได้รับการยอมรับจากขุนนางพม่าที่มาอยู่ในเชียงใหม่อีกด้วย

สรุปและอภิปรายผล

อิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ (ญาติฝ่ายหญิง) มีผลต่อบทบาทและสถานภาพทางการเมืองของสตรีล้านนาเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยการจัดรูปแบบโครงสร้างทางสังคมล้านนาเดิมมีการจัดความสัมพันธ์ของครอบครัวโดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติฝ่ายหญิงเป็นหลัก ทำให้สตรีในสังคมล้านนาได้รับการคุ้มครองจากครอบครัวและกลุ่มเครือญาติของตน สตรีเหล่านั้นจึงมีสถานภาพสูงในเครือญาติของตนและสามารถแสดงบทบาทได้อย่างอิสระเมื่อเทียบกับสตรีในสังคมอื่นในช่วงเวลาเดียวกัน ต่อมาเมื่อล้านนาพัฒนาการเข้าสู่รัฐอาณาจักร ทำให้โครงสร้างสังคมมีขนาดใหญ่ขึ้นและโครงสร้างทางสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นมีการแบ่งชนชั้น ระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครองโดยกลุ่มชนชั้นปกครองได้รับเอาพระพุทธศาสนาเข้าใช้ในการสร้างสิทธิธรรมในการปกครองตามแนวคิดธรรมราชาและสมเด็จพระจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการปกครองแบบปีตาธิปไตย ทำให้การจัดโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางครอบครัวของชนชั้นปกครองกลายเป็นการจัดลำดับความสัมพันธ์ผ่านทายาทชาย ในขณะที่ชนชั้นผู้ถูกปกครองยังคงจัดลำดับความสัมพันธ์ทางครอบครัวผ่านทายาทฝ่ายหญิงตามแบบวัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษอยู่ ดังนั้นแม้ว่าชนชั้นปกครองจะรับเอาพระพุทธศาสนามาสร้างสิทธิธรรมในการปกครองให้กับตนเองแล้ว แต่ก็ไม่ได้ละเลยการปฏิบัติตามจารีตท้องถิ่นที่เป็นวัฒนธรรมการถือผีบรรพบุรุษ ทำให้พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษถูกผสมผสานเข้าด้วยกัน ผลของการรับทั้งวัฒนธรรมการปกครองแบบปีตาธิปไตยและการยึดถือจารีตท้องถิ่นเรื่องความสัมพันธ์ทางเครือญาติแบบมาตุพงศ์ ทำให้การสืบสันดานของชนชั้นปกครองล้านนาสามารถสืบสันดานทั้งทายาทฝ่ายชาย และทายาทฝ่ายหญิง กล่าวคือเมื่อมีการสมรสระหว่างชายและหญิงที่เป็นชนชั้นปกครองหมายถึงการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติของทั้งสองตระกูล ทายาทที่เกิดจากการสมรสนี้จึงถือว่ามีสายสัมพันธ์ระหว่างทั้งญาติของครอบครัวฝ่ายหญิง และญาติของครอบครัวฝ่ายชาย ดังนั้นการที่ขุนนางล้านนาส่งทายาทฝ่ายหญิงของตนให้สมรสกับพระมหากษัตริย์แห่งวงศ์มังราย ตามจารีตล้านนาจึงถือว่าการที่กลุ่มขุนนางกลุ่มนั้นมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์วงศ์มังราย ทายาทที่เกิดจากกษัตริย์วงศ์มังรายและสตรีชั้นสูงฝ่ายของตน จึงถือว่าเป็นเครือญาติของตนเช่นกัน ดังนั้นการที่กลุ่มขุนนางใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติฝ่ายหญิงในการสนับสนุนให้ทายาทวงศ์มังรายฝั่งของตนปกครองแผ่นดินล้านนาจึงเป็นเรื่องที่ไม่ขัดต่อจารีตดั้งเดิม แต่ก็ไม่อาจจะแสดงอำนาจของขุนนางที่อยู่เหนือพระมหากษัตริย์ได้ จึงทำให้กลุ่มขุนนางเหล่านั้นใช้ตำแหน่งพระมหาเทวีหรือพระราชมารดาของพระมหากษัตริย์เข้ามาแสดงบทบาททางการเมืองและกุมอำนาจทางการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนแทน สิ่งนี้ทำให้สตรีล้านนาในตำแหน่งพระมหาเทวีมีสถานภาพและบทบาททางการเมืองสูงมากในล้านนา และกลายเป็นจารีตการปกครองที่ถูกส่งต่อจนถึงอาณาจักรในสมัยพระมหาเทวีวิสุทธิเทวี พ.ศ. 2121

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาควรลงพื้นที่เพื่อศึกษาเอกสารท้องถิ่น และพูดคุยกับนักวิชาการท้องถิ่น ซึ่งอาจจะค้นพบหลักฐานท้องถิ่นประเภทตำนาน เอกสารส่วนตัว หรือ จารึกต่างๆ ที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ล้านนาที่เป็นลายลักษณ์อักษรกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน แต่ยังไม่มีการที่ทำหน้าที่รวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์เหล่านั้น ทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ล้านนาถูกจัดเก็บอย่างกระจัดกระจายทำให้ยากต่อการสืบค้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เรื่องอิทธิพลของกลุ่มเครือญาติแบบมาตุพงศ์ที่มีต่อบทบาทและสถานภาพของสตรีล้านนาด้านการเมืองการปกครองในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2121) บทความนี้สำเร็จด้วยความช่วยเหลือจากหลายฝ่าย ขอกราบขอบพระคุณ ดร.ปิยะนาถ อังควาณิชกุล ที่กรุณาให้คำแนะนำ ชี้แนะ ช่วยปรับแก้ และสนับสนุนให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินการเขียนบทความนี้ได้สำเร็จลุล่วง

เอกสารอ้างอิง

- กนกพร นุ่มทอง. (2563). หลักฐานล้านนาในเอกสารโบราณจีน: บันทึกเกี่ยวกับอาณาจักรสนมแปดร้อยในพงศาวดารหมาน พงศาวดารราชวงศ์หยวน พงศาวดารราชวงศ์หยวนฉบับใหม่และเจาปู่จู่. *วารสารจีนศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 23(1), 157-227
- เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี. (2559). **ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองของล้านนาและสุโขทัย: ข้อคิดใหม่และข้อสังเกตบางประการ.** (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระรัตนปัญญา (เขียน) แสง มณีวิฑูร (แปล). (2515). *ชินกาลมาลีปกรณ์.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). พระนคร: กรมศิลปากร.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2553). *การเมืองในประวัติศาสตร์ ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหากษัตริย์ กษัตริย์ราช.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (30 พฤศจิกายน 2560). “ล้านนาศึกษา” ใน “ไทยศึกษาครั้งที่ 13” (8) *เมืองน้อย เมืองเนรเทศกษัตริย์ล้านนา The Romance of Three Kingdoms (3).* สืบค้นจาก https://www.matichonweekly.com/column/article_67679
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2555). *ปริศนาพระแก้วมรกต (3) จากเชียงราย สู่ลำปาง ถึงเชียงใหม่.* สืบค้นจาก <http://supremelanna.lnwshop.com/b/10057>
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (23 ตุลาคม พ.ศ.2559). *ปริศนาโบราณคดี: คลีโอพัตราแห่งล้านนา “นางพญาอ้วเชียงแสน”.* สืบค้นจาก https://www.matichonweekly.com/culture/article_12454
- โบราณคดีสโมสร (ผู้รวบรวม). (2461). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 เรื่องราชวงศ์ปกรณ์พงศาวดารเมืองน่าน.* พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- สร้อยศรี อ่องสกุล. (2557). *กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่.* เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยศรี อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สิงขร วรรณสัย. (2516). *ตำนานพระธาตุนครกุญชัย.* ลำพูน: ลำพูนการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2538). *ประชุมจารึกเมืองพะเยา.* กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- สุนทร ชูตินธรรานนท์. (2554). *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า.* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: มติชน
- อุดม รุ่งเรืองศรี และคณะ. (2538). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับ 700 ปี.* เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.